

Saját családi gyökereim

Micháél Jeremiás / Jeremiás Mihály 1744. március 16-án Mádon feleségül vette a nála vagy 10 évvel idősebb, gazdag özvegyasszonyt, Máriát. Kisleányuk 3 hónap múlva meg is született. Ő lett hatodik generációs ősanyám édesapám anyai ágán.

Micháél Jeremiás ködből jött és ködbe veszett. Sem születését, sem halálát nem találtam a gondosan vezetett mádi római katolikus anyakönyvekben. Egyetlen többletinformációm lett még róla a Sátoraljaújhelyi Levéltárban kutatva. Az **1755**-ös zsidó összeírásban találtam meg. Ő fogadta házába Jankel özvegyét, Rachelt és gyerekeit. Tehát 1755-ben még Mádon élt, és még mindig katolikus lehetett, mivel másként nem fogadhatott volna házába zsidó családot.

A levéltárak kincsesbányák... Nemsokára találtam egy, Micháél Jeremiással egyidőben élő **Sámuél Jeremiást**. Az egyik, 1771-es zsidó összeírásban szerepelt, mint a zsidó közösség tagja. Itt azt is feljegyezték, hány éve „tűnt fel” Zemplén vármegyében. Sámuél 1741-ben érkezett a Máddal szomszédos Bodrogkeresztúrra. És ekkor beindult a fantáziám, amihez semmi írott emléket nem találtam, ezért a fantáziaszüleményeket csak dőlt betűvel írom le.

Jeremiás Sámuél és Micháél talán testvérek voltak. Talán Morvaország felől érkeztek a Hegyaljára 1740 táján. Ennek az állításomnak van történelmi magva: II. (III.) Károly 1727-ben hozta Moraviára érvényes törvényét, miszerint minden zsidó családból csak egyetlen fiú nősülhetett vallása megtartásával. A többi fiú csak akkor, ha kikeresztelkedik. Ekkoriban indultak meg a zsidó családok fiatalabb fiai a toleránsabb Magyar Királyság felé.

Mádon ekkor, 1740 körül, már virágzó zsidó közösség élt. (Ezt bizonyítom majd – nem dőlt betűvel.) Talán a két fiú először Mádon telepedhetett le. Dolgozhattak szorgalmasan a Galíciába szállítandó kóser bor előállításán az akkori mádi rabbi (és nagy valószínűséggel kitűnő borkereskedő) irányítása alatt. Valaki, talán éppen Micháél leendő feleségének később elhunyt férje, fogadta be őket a házába. Azután a férj meghalt és Micháél összeszűrte a levét az özvegy Máriával, nem eredménytelenül. Elment, hát, a bölcs rabbihoz megkérdezni, mit tegyen. És talán ezt a választ kapta: „Nem régen érkezted fiam. Mondd a katolikus papnak, hogy igazából téged korábban már megkereszteltek Morvaországban. Vedd feleségül leendő gyereked anyját. És ekkor (!!!) te is befogadhatsz zsidó családokat a házába.” A befogadás stimmel, megtette – nem dőlt betű...

Csak hogy Sámuélnek esetleg ez a megoldás nem tetszett. Átment Bodrogkeresztúrra, ahol szabadon gyakorolhatta a vallását. Mindenesetre Sámuél 1771-ben már biztosan Bodrogkeresztúron élt, és azt diktálta be az összeírásba, hogy 30 éve érkezett...

A zsidó családkutatás nehézségei

Egy közeli barátomtól sokat tanultam erről a bizonyos bölcs mádi rabbiról. Megmutatta például a sírkövét a mádi temetőben. A bölcs rabbi 1799. augusztus 24-én halt meg. Előtte még megszervezte a csodálatosan szép mádi zsinagóga építését és a mellette álló gyönyörű

Jeshiva épületét is. (A Jeshiva a zsidó tanulmányok intézménye.) Innen indultam, hogy felfedezzem az 1700-as évek mádi zsidó közösségét és a bölcs rabbi életét.

Csakhogyan: 1827 előtt nem volt kötelező leadni a vármegyékhez a születési, házassági és halálozási anyakönyvek másolatát. És a zsidó közösségek korábban nem is vezették ezeket. Pontosabban: a mohél, aki a zsidó kisfiúk körülmetélését végezte, vezetett erről egy könyvecskét, amit a legtöbb esetben kívánságára eltemettek vele. (Hogy jó tetteinek bizonyítékául a feltámadásnál majd kéznél legyen...) Házassági anyakönyvre nem volt szükség, mert a házasságkor kötött írásos szerződést (neve ketuba) az asszonynak élete végéig őriznie kellett. (Hogy ez esetleg néhány évszázad múlva a családfakutatóknak probléma lesz, arra nem gondoltak.) Halálozási anyakönyvet sem vezettek. Ennek is oka van. Ha egy zsidót eltemettek, sírját soha többet nem szabad bolygatni. Ezért vásárolták meg a temetők földjét, és vigyáztak rájuk. A halottnak sírkövet állítottak, amin gyakran sok „hasznos” (családkutatók számára hasznos) információt rögzítettek. A régi zsidó sírköveken mindig sokkal több írást láthatsz, mint a keresztény sírköveken... Hogyan lehet, hát, ekkor kikutatni 1827 előtt egy zsidó család vagy közösség múltját? Ez nagyon izgatott.

A megoldás egyszerű volt. Csak eltartott néhány évig. (Közben persze, eredeti hivatásomat űztem, fizikatanár vagyok.) A dolog főkulcsa Sátoraljaújhely levéltára volt. Ahol nagyon segítőkész levéltárosok vannak. Elém tettek minden 1700-as évekbeli mádi zsidó összeírást...

Ezeknek a segítségével sikerült feltárni Mád zsidó „őstörténetét”. Természetesen, felhasználtam régebben, (1910 körül) írt könyveket, cikkeket is, meg az elmúlt évtizedek kutatásainak eredményeit is. De legnagyobb megdöbbenésemre még a szakirodalom nagyjai sem tudták, ami számomra kiderült. Szerintük a mádi zsidó élet kezdete az 1700-as évek utolsó harmada. Igaz, megemlítették, hogy már azelőtt is élt néhány zsidó Mádön. Megdöbbsentem, mert levéltári kutatásaimból kiderült, hogy Mádön **már** 1734/35-től minden készen állt ahhoz, hogy virágzó, vallásos, zsidó közösség legyen. És ezt nem a legendákkal átszótt könyvekből tudtam meg, hanem az egykorú, azaz **egyidejű** zsidó összeírásokból. (Korábban erről szakfolyóiratban közölt írásom: <http://www.restancia.hu/hazai/madirabbi14.htm#ftnref7>.)

Mád zsidó életének megtalált eseményeit Moshe rabbi életeseeményeinek a sorrendjében írom le. A piros évszámok az akkor készült összeírások évszámai. Zölddel írtam rabbi Moshe ben Eliezer Lipman Vohl éppen aktuálisan használt nevét. Dőlt betűvel a logikusnak tűnő, de feketén-fehéren, azaz írásokkal nem bizonyítható következtetéseimet.

Az időben változó zsidó nevek gyakoriak voltak akkoriban. Moshe édesapját Eliezer Lipmannak hívták. Az apa héber neve Eliezer, amihez Európában gyakran társították a Lipman nevet is. (Eliézer = Isten az én segítségem, Lipman = Liebman = Jó ember jiddisül.) Moshe születése után nyolc nappal kapta saját nevét, Moshét, magyarul Mózeset. Úgy hívták ekkor, hogy Moshe ben Eliezer. A ben Eliezer magyarul: Eliezer fia. Galíciában – ukrán, lengyel nyelvterületen – a ben helyett az apa nevét meghosszabbították -oviccsal. (Gondolj például a Markovics / Márk fia névre.) Moshénak is volt ilyen szlavizált neve: Mojzes Liťmanovics. Nem Lipmanovics, hanem a **p** helyett **t**. Feltehetően az összeíró félre hallotta a bediktált nevet. További névváltozatait az élettörténetében mutatom.

Rabbi Moshe élettörténete és a mádi hitélet az 1700-as években az egykorú írások adatai alapján

Körülbelül 1710-ben Moshe megszületett Oświęcimben

Az 1710 körüli születést azért tételezem fel, mert 1734-ben érkezett rabbi Moshe Mádra, ahol akkor még nem volt jelen rabbi, aki taníthatta volna, tehát valahol előtte fel kellett készülnie a rabbiságra. A születési hely egy 1910-ben, a mádi rabbikról írt könyvben szerepel. Ilyet talán 1910-ben nem nagyon lehetett kitalálni a „poén” kedvéért, valószínűleg igaz, csak a nyomára nem leltem korabeli írásban.

1734 Rabbi Moshe megérkezése Mádra

Az 1770-es Mádi zsidó összeírásban találtam rá Moshe rabbi érkezésének idejére. Ugyancsak az 1770-es összeírás alapján lehet tudni, hogy **Zelman Jakob 1728**-tól élt Mádon (ő valószínűleg már itt született, mert az 1727-es összeírásban már szerepel egy Judaus Zelman). Moshe rabbin kívül 1734-ben érkezett vagy született **Maria Jankel** is. Majd egy évvel később, 1735-ben megérkezett **Simon Marcus**, és 1740-ben pedig **Mosco Kaimovics**. Ők mind fognak szerepelni az alábbi történetben.

1736 A mádi közösség kezdő pillanatai

Az 1736-os összeírásban Rabbi Moshe nem szerepel, csak azok a zsidók szerepelnek benne, akik szeszárúsítás következtében adózók voltak. Közöttük **Markovics Simon**, aki az összeírás szerint pálinkát főzött, tanította a zsidó gyerekeket és zsidó módra vágta le a mészárosként az állatokat. Pálinkát nyilván azért főzött, hogy legyen miből fenntartani a családját. Érthető: tanító volt! 😊 Judaisztikában művelt ember. Van olyan zsidó hagyomány, ha a közösség elég gazdag, akkor először iskolája legyen, ha még gazdagabb, akkor építsen majd zsinagógát is. 1736-ban iskola már volt Mádon! Sőt, már 1735-ben, mert Markovics Simon 1735-ben érkezett Mádra. (Mark = Marcus = Markovics) Ez a művelt tanítóember ráadásul úgy tudta levágni az állatokat, hogy az a zsidók számára fogyasztható, azaz kóser legyen. *És nagy valószínűséggel ő volt a mohél is*, azaz ő metélte körül a nyolcnapos kisfiúkat, hogy ezzel az aktussal befogadtassanak a Szövetségbe. (Ez a zsidóknál olyan, mint a keresztelő.)

Ebben az összeírásban szerepel az is, hogy Markovics Simon tanító úr a Lubomirszki Hercegségből érkezett. *Rabbi Moshe pedig Oświęcimből elindulva valószínűleg áthaladt a Lubomirszki Hercegségen, hogy végül eljusson Mádra. Talán menetközben ismerkedett össze e két férfiú.* (Vagy három férfiú. Nem bizonyíték, csak gyanút keltő: ebben az összeírásban szerepel Ábrahám Markovics is, szintén a Lubomirszki Hercegségből. Sőt! Őt is ugyanaz a magyar nemes, Orczy földesúr, fogadta be, aki Moshe rabbit is, mint ezt a következő, 1755-ös összeírásban már láthatjuk.)

((Közben 1740 körül megérkezhetett Mádra Micháél Jeremiás is, megnősült 1744-ben, született két leánya 1744-ben és 1746-ban. Majd a következő, 1755-ös zsidó összeírásban megjelenik neve, mint a Jankel özvegyének családját befogadó háztulajdonos. *Ezután eltűnt.*)))

1755 Moizes Litmanovicsnak már saját háza van Mádon. Ami egy csoda. Egész Zemplén vármegyében ekkor ő volt az egyetlen zsidó, akinek saját háza volt. Mert akkoriban csak az a zsidó telepedhetett meg a Magyar Királyságban, akit befogadott valaki. Rabbi Moshét Orczy földbirtokos fogadta be Mádon. A befogadás többnyire azt jelentette, hogy a földbirtokos birtokainak gondozását, jelen esetben szőlőt és bortermelését bízta rá a zsidóra, vagy ott dolgoztatta őt. Alkalmanként korcsmáltatási jogot is kapott egy-egy befogadott zsidó. *Feltehetően Rabbi Moshénak jó kapcsolatai voltak a Galíciában élő zsidókkal, tehát nagy piacot tudott biztosítani Orczy borainak, amiknek kóser voltát rabbiként igazolhatta is. Talán ez lehetett az oka, hogy Orczy birtokán, Mád központjában felépíthette saját házát – valamikor 1755 előtt. (A ház a zsinagóga szomszédságában, ma Rabbiház Fogadó, korábban Jeshiva épület észak-déli szárnya alatt lehetett. Az épület 21. századi felújításakor rá*

is találtak itt egy 1700-as évek közepén épült, trapézalapú ház falaira. *Rabbi Moshe valószínűleg saját házához építtette az 1790-es években a Jeshiva emeletes, barokk épületszárnyát.*)

1759 Rabin Mojzes Litman. Ez az első összeírás, ahol megemlítik, hogy rabbi. Ráadásul az ő neve alatt az összeírásban megjelenik még egy rabbi neve: Khajim Miklovics. Aki 10 év múlva, 1769-ben Mádon fog meghalni; ez biztos, megvan a sírköve. *Ami nem biztos, hogy erről a másik rabbiról azt állítja a korábban idézett, mádi rabbikról szóló könyv, hogy csak azért halt meg Mádon, mert meglátogatni jött sógorát Rabbi Moshét. Báááár. A sírköveken található feliratok szerint egyre biztosabbá válik, hogy Moshe és Chaim rabbik valóban közeli rokonok voltak.*

1770 Moses Rabin. Ezen összeírásban találjuk, ki mióta él Mádon. Zelman Jacob (42 éve), Moshe Rabin (36), Simon Marcus (35) és Moshe Chaimovics (30). Az utóbbi a fia lehetett az 1759-ben említett és 1769-ben itt meghalt Rabbi Chajimnak, amit valószínűsít az -ovics végződés (Chaim fia) és az, hogy az 1700-as években senki mást sem neveztek Mádon Chajimnak. Ebben az évben már három zsidó család lakik a saját házában: Rabbi Moshén kívül a legrégebb óta itt élő Zelman Jacob és Mosco Kaimovics (= Moshe Chaimovics), aki talán Rabbi Moshe rokona. Mondanom sem kell, hogy a tanító, mohel és sakter (mészáros) Simon Marcus (= Markovics Simon) nem a saját házában lakik. Igaz, azért van neki három szolgálója, és mind más vallású: görögkatolikus, római katolikus és református.

1771 Mojzes Rabbinus, közvetlenül a neve alatt Israel Litman, aki rabbinak készül, és a megjegyzés rovatban róla írják - a két névvel egy sorban - „fia egy kenyéren él apjával”. Ez a fiú lesz 1800-tól 1820-ig Mád második (vagy harmadik) rabbija.

1774 Moyses Litman, felesége, Rochla Herschko nevében túl megtudjuk, hogy háza 180 aranyforintot ér, ami elég értékes házat jelentett. Rajta ívül még mindig csak két háztulajdonos van: Zelman Jakob és Kaimovics Mosco. De az ő házaik csak 100-100 forintot érnek.

1782 Moyses Litman, most feleségét Rachelnek írják, de ez ugyanaz a név, mint Rochla. Itt részletesen leírják azt is, hogy Rabbi Mojzes Litman nemcsak a judaisztikában nagyműveltségű, de latinban is kitűnő. Valamint megélhetését a közösséggel kötött szerződése biztosítja.

1798 Moises Vohl a neve és ő ugyanaz az ember, aki születésekor Moshe ben Eliezer volt! Foglalkozása Mádon: rabbi, és ugye, majd csak egy év múlva hal meg, tehát beazonosítható. 1787-ben II. József hozott törvényt arról, hogy birodalmában kötelező az apáról fiúra és leányra szálló családnév, amelynek németnek kell lennie, és minden zsidónak 1788. január 1-től azt kell használnia. A Wohl szó németül jól, rendben jelentésű. (Lásd Ja, wohl!) A magyar hatóságok ekkor latinul írtak, így W helyett V-t használtak. Moshe a Litman (apja neve) helyett a Vohl nevet választotta. *Ez tulajdonképpen egy bájos trükk lehetett Moshétól. Valószínű (legenda!), hogy Moshe őse a híres Shaul Wohl, az "egynapos lengyel király" volt. A különleges név sokba került, az egyszerű német szó, az nem; (így lett akkoriban sok szegény zsidó neve Schwarcz, Weisz, Grün, stb). Moshe tehát közölhette a hatósággal, hogy ő a "rendben" jelentésű, egyszerű, német Vohlt választja. „Ja, wohl!” Így azután megkapta ősapja nevét - ingyen. (Ez viccnek is tűnhet. De talán egy jó rabbitól nem áll távol a humor.)*

1799 Moshe ben Eliezer sírfelirata – állítólag az ő kérésére – nagyon szerény, lényegében csak neve és halála dátuma van rajta. Nem kitüntetett helyen van a sírja, csak úgy, a temető közepe felé. (Szerencsére, én még láttam ilyen szerény állapotban is a sírját, amit mostanában egy oda nem illő pódiummal kiemeltek, aminek ő talán nem örült volna.)

Micháél Jeremiás ősapám pedig eltűnt a szemem elől. Ködből jött, oda ment... De örökösen hagyta rám ennek a kutatásnak az intellektuális élményét.

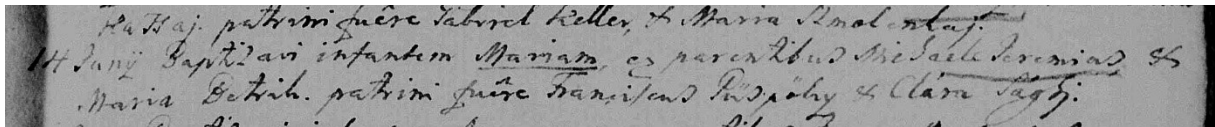
Köszönöm **Micháél ősapám**, köszönöm **Rabbi Moshe** és köszönöm **Simon tanító úr!**

És köszönöm barátom, aki segítettel az első lépéseknél...

Egyáltalán: **Mindenkinek** – levéltárosoknak, héberül tudóknak, ... –

köszönöm a segítségét, a bátorítását!

Képek illusztrációként:

Hatodik generációs ősanyám keresztelési bejegyzése 1744 június 14-én.

(Jelentősen feljavított kép az eredeti, alig olvasható eredetiről.)

A mádi zsinagóga fényképe 1905-ből

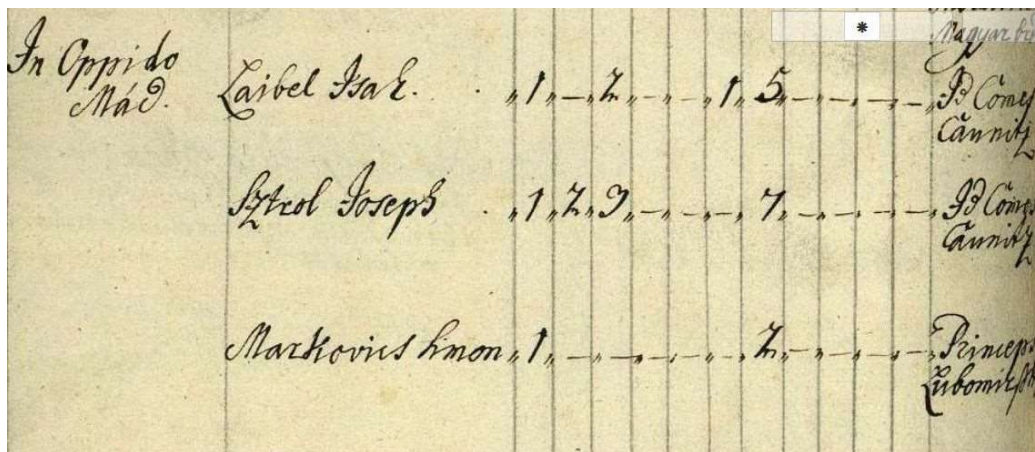

A zsinagóga belseje a női karzatról

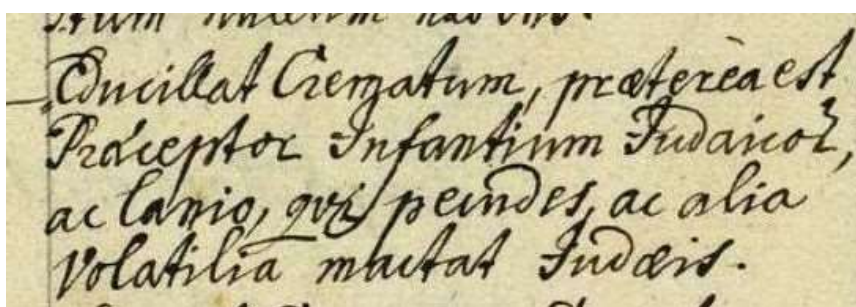

A mádi Jeshiva, a rövidebb oldala alatt lehetett Moshe rabbi háza

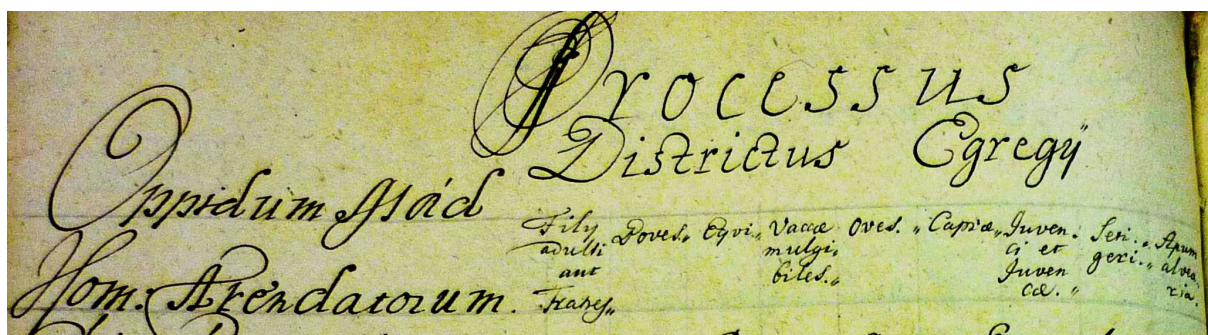
A fényképet még a felújítás előtt készítettem (2013)

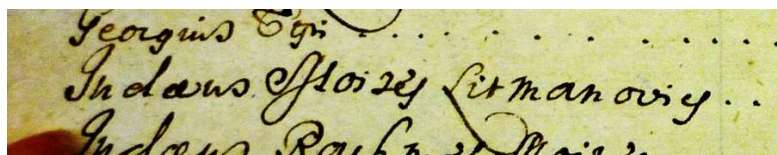
Markovics Simon az 1736-os összeírásban – érkezett a Lubomirszki Hercegségből

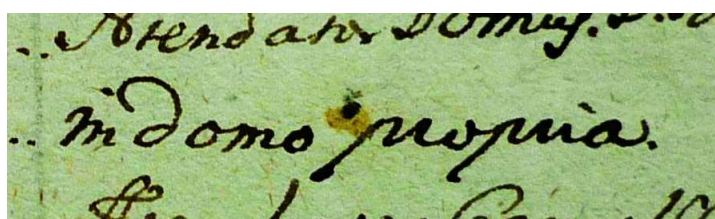
Markovics Simon foglalkozásai (pálinkafőzés, tanító, mészáros) 1736-ban

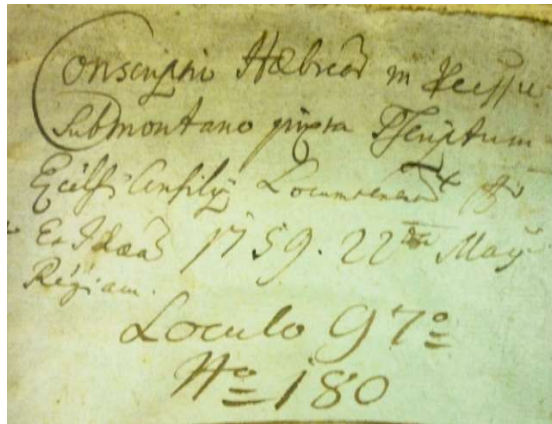
Az 1755-ös zsidó összeírás fejléce

1755-ben Judaus Moyses Litmanovics,

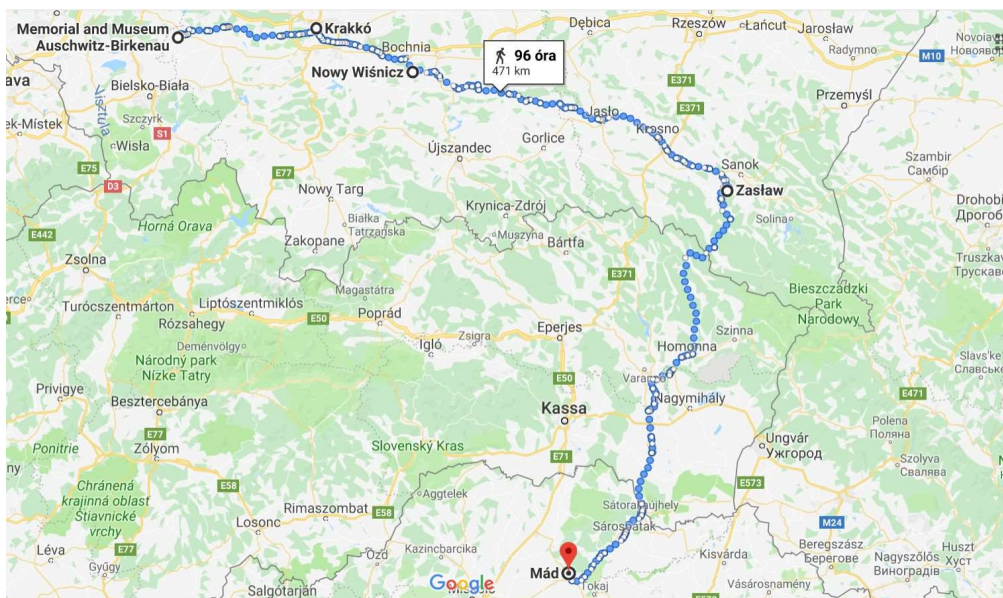
aki saját házában (élt).

1759. május 22-én leadott zsidó összeírás fejléce.

Rabbi Moshe ben Eliezer és Rabbi Hajim Jehiel Michá(é)l sírja Mádon

Mádra az út 96 óra gyaloglás, legalább két hét az út. (1734)
 Visszafelé 3 nap vonaton tehervagonokban. (1944)
 Légvonalban levegőben kevesebb, mint 15 perc. (2003)

Utóirat:

Nem szóltam Auschwitz jelentésváltozásairól ebben a történetben.

Moshe szülőhelyének olvasásakor ugyan nagyot dobbant a szívem, de hát, 1710 körül még csak egy kis, békés település volt Oświęcim.

1944-ben minden mádi zsidót a gyönyörű zsinagógába tereltek a kívülről hozatott csendőrök. (A mádi csendőrök nem voltak hajlandók erre a megalázó cselekedetre.) Ekkor deportálták Rabbi Moshe Ehrenreichet, az utolsó beiktatott mádi rabbit. A 230 emberből 30 túlélő volt.

Rabbi Moshe, az első mádi rabbi OTT született. Rabbi Moshe, az utolsó mádi rabbi OTT halt meg.

2018-ban láttam az alábbi link (kattints rá) 50 másodperces videóját. OTT készült 2003-ban. Katartikus élmény volt számomra, pedig akkor még semmit nem tudtam héberül.

Közvetlenül ezután írtam meg első cikkemet Moshe rabbiról.

<https://www.youtube.com/watch?v=hCW2noF1QTE>

(A videóban elhangzó szöveg: „Mi, az Izraeli Légierő pilótái a rettenetek égboltján vagyunk. Az áldozatok millióinak hamvából álltunk fel. Hordozzuk néma kiáltásukat, tisztelgünk hősiességük előtt. És ígérjük, védőpajzsa leszünk a zsidó népnek és országának Izraelnek.”

Mindegyik pilóta édesanyja túlélő volt.

De csak ők... Csak ők az egész családjukból...